

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GEÇİŞTE YAHUDİLERİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE UYUM SÜRECİ: (MOİZ KOHEN ÖRNEĞİ)

*Şarika GEDİKLİ BERBER**

ÖZET

Yahudilerin Anadolu'daki Türklerle ilk temasları Osmanlı'nın Bursa'yı almalarıyla başlamıştır. Böylece Anadolu'daki Yahudiler, 13. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne dahil olmuşlardır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'ne 14. yüzyıl itibarıyla Avrupa'dan Yahudi göçleri başlamış; Yahudilerin bu göçleri yaşadıkları bölgelerdeki zulümden kurtulmak için 15. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Bu süreçte Yahudiler genellikle Osmanlı Devleti'ne adaptasyon sorunu yaşamamışlardır. Osmanlı'nın millet sistemi içerisinde kendilerine yeni bir cemaat tanımı bulan ve yasal düzenlemelerle karşılanan Yahudiler, dinlerini, dillerini, gelenek ve göreneklerini yüzyıllar boyunca rahatça yaşamışlardır. Osmanlı son yüzyıllarında bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımının olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Milliyetçilik akımı özellikle Balkanlardan başlayarak tüm İmparatorluğu etkisi altına almıştır. Bu yüzyıllarda milletleşme sürecini tamamlayan azınlıklar, yavaş yavaş ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardır. Osmanlı'nın son yüzyılında bile diğer gayrimüslimlerin aksine Yahudiler, Rum ve Ermeni toplumlara gibi devlet aleyhine ayaklanmamışlardır. Bunun yanısıra birçok Yahudi Milli Mücadele boyunca ve yeni devletin kurulma aşamasında devlete başkaldırmamış, isyan etmemişlerdir. Bu süreçte yeni bir Türk devletinin kuruluşu; Yahudilerin ve Yahudi entelektüellerin zihinlerinde; yeni devlete nasıl adapte olacakları, nasıl yaşayacakları sorusunu getirmişti. Bu soruyu en gerçekçi şekilde formüle eden Yahudilerden birisi, belki de en iyisi, Moiz Kohen'dir. Kohen, yeni kurulacak Türk Devleti'nde bir Yahudi nasıl var olabilir ve nasıl yer alır sorusunu akılcı bir şekilde formüle edebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moiz Kohen, Yahudi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti, Adaptasyon.

FROM the OTTOMAN EMPIRE to the TURKISH REPUBLIC, ADAPTATION PERIOD OF the JEWS to the TURKISH REPUBLIC (MOIZ KOHEN EXAMPLE)

ABSTRACT

The contact between the Jewish community and the Turkish people in Anatolia has started when the Ottomans conquered Bursa. By this way, the Jews in Anatolia were included in the Ottoman State by the 13th century. Moreover, beginning from the 14th century, Jews had

* Öğrt. Gör. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: sarika@gazi.edu.tr

started to migrate to the Ottoman State from Europe; aiming to escape from the violence in their homeland, these migrations had continued throughout the 15th century. In these periods, the Jews had generally no difficulty in adapting to the Ottoman State. The Jews, who confronted with new legal system and who found new community definition in the nation system of the Ottomans, had comfortably lived for centuries preserving their religion, language, traditions and customs. In the last centuries, the Ottoman State had to deal with the negative effects of the nationalism that affected the whole world. A stream of nationalism, from the Balkans in particular affected the whole empire. In this centuries, many minorities that completed a process of nationalism started to revolt against the Ottoman State step by step. Unlike non-muslims like Rum and Armenian communities, they did not revolt against the State, even in the last century. Additionally, many Jews did not rise against the newly established state during the National Struggle. In this process of the establishment of the new Turkish state, how the Jews would adapt and live within the new state was questioned by Jewish intellectuals. It was Moiz Kohen who proposed one of the best formulations for this question, may be the best. Kohen could rationally formulate how a Jew could exist and take place in the Turkish state.

Key Words: Moiz Kohen, Jewish, Turkish Republic, Ottoman Empire, Adaptation.

Giriş

Yahudi kelimesi, hem bir milleti hem de bir dini ifade eder¹. Yahudilik, vahye dayalı dinlerden biridir. Dinler tarihi nokta-i nazarından Yahudilik, ilahi kaynaklı dinlerden ilkidir. Bu din, tek Tanrılı inancı ihtiva etmesi, vahye dayanan bir kitaba sahip olması ve Peygamberleri bulunmasıyla milli dinlerden, tekırka tahsis edilmesi ile de ilahi dinlerden ayrı bir özellik taşır². Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, farklı din ve mezhebe mensup insanlar, bu devletin sınırları içine girmiştir. Bu durum Yahudiler için de söz konusudur. Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış ve onlara orada bir sinagog kurma izni vermiştir. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne dahil olmaları ise iki şekilde cereyan etmiştir. Yahudi cemaati, ya devletin sınırların genişlemesiyle devlete dahil olmuşlar ya da dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudiler, yaşadıkları zulümden kaçarak Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmişlerdir. Ancak bu göçler fazla yoğun olmamıştır. Esas göç, 1492'de, İspanya'dan ve 1496'da da Portekiz'den Yahudileri sürme kararı alındıktan sonra başlamıştır³. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ni sığınacak ve yaşanacak bir vatan olarak görme temayülü elbette ki tesadüf değildir. Osmanlı'nın sosyal ve siyasi örgüsü içerisinde her ferdin özgür bir yaşam sürebilmesi ve devletin sınırları içerisinde yaşayan diğer dindaşlarının yaşam kalitesi, zulme maruz kalan Yahudilerin yeni adreslerinin Osmanlı coğrafyası olmasının önemli bir saikidir⁴.

Nitekim Yahudiler zaman içerisinde dahil oldukları Osmanlı Devleti'ne adaptasyon sorunu yaşamamışlardır. Osmanlı'nın "millet sistemi"⁵ içerisinde kendilerine yeni bir tanım bulan

¹Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, (19. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Alperen Yayınları, Alperen Basım Yayım, Birinci Baskı, Ankara 2000, s.V.

²Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 176.

³EROĞLU, a.g.e., s. 25.

⁴EROĞLU, a.g.e., s. 54-62.

⁵Osmanlı Devleti, hakimiyeti altında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre ayırarak yönetmiştir. Buna "Millet Sistemi" denir. Osmanlı Devleti'nde millet kavramı ile anlatılmak istenen, din birliği olan topluluğa verilen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ve yasal düzenlemelerle devlet yapısındaki konumları belirlenen Yahudi cemaati, dinlerini, dillerini, gelenek ve göreneklerini yüzyıllar boyunca rahatça yaşama imkanı bulmuşlardır. Hatta 19. yüzyıla kadar Yahudiler, Osmanlı'nın sadık teb'ası olarak adlandırmışlardır⁶. Osmanlı'nın son yüzyılları ise devlet içerisindeki çok uluslu yapıyı korumak için uğraş verdiği yüzyıllardır. Özellikle Osmanlı'nın son yüzyılı, ayrılıkçı milliyetçi akımların baş gösterdiği ve bağımsızlık kazandığı bir yüzyıl olarak bilinir. Bu yüzyılda diğer azınlıkların aksine genel itibarıyla Yahudiler, kendilerine verilen haklardan tatmin olmuş, yaşamlarını dini bir grup olarak sürdürmüşlerdir⁷.

Buna rağmen, Teokratik sosyalizmi bir din haline getirmeyi amaçları için uygun gören Siyonist Yahudiler, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Yahudi devleti kurmayı amaçlamışlardır. Siyonist ideolojiye göre, Tanrı tarafından İsrailoğullarına Kutsal Kitap'ta vaat edilen ve geçmişte Yahudi bir Kral tarafından yönetilmiş olduğu iddia edilen toprakların İsrail Devleti'ne ait olması gerekmektedir⁸. 1880 yılında Avrupa'da ortaya çıkan ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasını sağlayan bir güç olarak dünya siyasetine geçen Siyonist Yahudiler, Osmanlı Devleti'nden müstakil bir devlet koparmak amacıyla hareket etmişlerdir. Nitekim Osmanlı'nın tüm çabalarına rağmen, Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı Siyonist Yahudiler, İsrail Devleti'nin çekirdeğini oluşturacak Yahudi kolonileri kurabilmişlerdir⁹.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sahne olan I. Dünya Savaşı sırasında ise Osmanlı Yahudilerin Türklere ve yeni kurulan Türk devletine bakışı ise çok fazla değişikliğe uğramayacaktır. I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Milli Mücadele Hareketinde Türklere beraber ortak siyaseti benimseyen ve yeni kurulacak Türk devletini destekleyen Yahudilerin sayısı oldukça fazladır¹⁰. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne ve bunu takiben ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne dahil olma isteklerinin altında yatan sebep; yaşama, var olma arzularından başka birşey değildir. Yahudiler, Osmanlı coğrafyasına bu arzularını gerçekleştireceklerini öngörerek gelmişlerdi. Nitekim zaman onları haklı çıkarmıştı. Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin millet sistemi içerisinde kendilerine ait bir yaşam alanı nasıl oluşturmuşlarsa; yeni kurulan Türk Devleti'ne de aynı niyetle bakmışlardır. Birçok Yahudinin Milli Mücadele boyunca ve yeni devletin kurulma aşamasında devleti kuran kadroya bağlılıklarının nedeni de bu olsa gerektir.

Osmanlı Devleti'nde aktif olarak siyasette, sanatta, ticarete ve ekonomide yer alan Yahudilerin sayısı çok fazladır. Yahudiler, buldukları her coğrafyada asimile olmadan yaşam

isimdir. Dine dayalı olan millet sisteminden etnik köken ifade eden millet sistemine ise Meşrutiyet döneminde geçilmiştir. Bkz.: Bilâl Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s.17.

⁶ Yaron Ben-Naeh, **Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri**, (Çev.: Nita Özkatalan), GOA Basım Yayın ve Tanıtım Hizmetleri Sanayi Limited Şirketi İstanbul 2009, s. 143.; Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış", **Bellekten**, Cilt LVII, Sayı: 219'dan Ayrıbasım, Ağustos 1993, s. 543-544.; "Osmanlı Devleti için yönetimi altındaki halkların hangi dinden, hangi ulustan olduğu önemsizdi yeter ki sadık olsunlar, yani devlete mu'ti olsunlar..." Bkz.: Çetin Yetkin, **Türkiye'de Devlet Yaşamında Yahudiler**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992, 34.

⁷ Gülnihal Bozkurt, **Azınlıklar İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Azınlık İmtiyazları**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.189.

⁸ Hatice P. Erdemir, Halil Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyamı ve Yahudiler", **History Studies, International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.130- 131.

⁹ Mim Kemal Öke, **Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)**, Üçdal Neşriyat, Doğu Matbaası, İstanbul 1982, s. 4, 108, 93.

¹⁰ Kuşkusuz bir söylediklerimiz bir genelleme niteliğinde değildir. Yoksa hem birey hem grup bazında Yahudiler arasında tam tersi davranışlar içinde bulunanlar olmuştur. Nitekim Mütareke yıllarında, bazı Yahudiler, Rum ve Ermeniler ile birlikte davranmışlardır. Bkz.: YETKİN, **a.g.e.**, s. 67.; Selahattin Salıhsık, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, İstanbul 1968, s. 25.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.125.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

formülünü ortaya koyma becerisine sahiptirler. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş evresinde ise Yahudilerin ortaya koyduğu politik tavır oldukça rasyoneldir: Cumhuriyeti asla karşılığın almaması olan Yahudiler, yeni kurulacak devlette kendilerine ait bir form yakalama gayreti içerisindeydiler. Bunu en gerçekçi formüle eden düşünürlerden biri, hiç şüphesiz Moiz Kohen¹¹'dir. Hayatı boyunca kendi dindaşlarının bile eleştirisine maruz kalsa da; yeni kurulacak Türk Devleti'nde bir Yahudi nasıl var olabilir ve nasıl yer alır sorusunu akılcı bir şekilde formüle edebilmiştir.

İmparatorlukların yıkıldığı ve milli devletlerin kurulduğu 20. yüzyılda Osmanlı'nın ardından Türkler, yeni bir devleti kurma başarısı göstermişlerdir. Bu devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ise herkesin milli kimliklere ayrıldığı bu yenedünyada ırkçılığı reddeden ve herkesi Türk vatandaşlığı kavramı altında toplayan bir yapı benimseyecektir. Öyle ki yeni kurulacak olan milli devletin temelini kültür birlikteliği olduğunu vurgulayarak, bu sınırlarda yaşayan herkesin eşit haklar içerisinde yaşama hakkını Cumhuriyetin vatandaşlık söylemi çerçevesinde tüm dünyaya ilân etmiştir. Bu yüzdendir ki, Yahudiler Osmanlı coğrafyasında kendilerine bahsedilen hakları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de Türk vatandaşlığı ilkesi sayesinde kaybetmemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin Statüsüne Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudiler genel olarak iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi Rabbani Yahudilerdir. Rabbani Yahudileri, Yahudi bilginlerin Tora yorumlarından oluşan Talmud'u kabul ederler. Osmanlı Yahudilerinin ikinci grubu da sayı bakımından Rabbani Yahudilerine göre çok az yekûn tutan Karâî'lerdir. Bu grup Tora yorumlarından oluşan Rabbani geleneği reddederler. Talmud'u; geçerliliği olmayan, Hahamların şahsi yorumlarından oluşan bir kitap olarak görürler. Tora'yı dini bakımdan tek geçerli belge ve Yahudiliğin temeli sayarlar. Rabbani Yahudiler, Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bunlar menşe'lerine, dil ve geleneklerine göre dört gruba ayrılıyorlardı. Bu gruplar Romaniot (Romalılar), Eşkenazlar, Sefaradlar ve Musta'ribeler idi. Roma dönemi boyunca varlıklarını devam ettiren Yahudiler, "Romaniot" (Romalılar) olarak adlandırılıyorlardı. Romaniot, günlük hayatlarında Grekçe konuşuyorlar, Grek kültürünü devam ettiriyorlardı. Talmudik geleneği devam ettiren Rabbânî Yahudilerin bir grubunu da "Eşkenazlar" oluşturmaktaydı. Çoğunlukla Almanca konuşulan bölgelerden göç eden ve Yahudi kaynaklarda "Eşkenaz" tabir edilen Yahudiler, yaşadıkları ülkelerde diğer insanlardan tecrid edildikleri ve fakir bırakıldıkları için Hıristiyanlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi dini bir iş olarak görüyorlardı. Osmanlı Devleti'nde Rabbani Yahudilerin en önemli ve sayıca en kalabalık grubunu "Sefaradlar" oluşturmaktaydı. 15. yüzyıla kadar İspanya ve Portekiz'de büyük zulümlere maruz kalan ve sonunda kovulan Sefaradlar, diğer Yahudi gruplara göre daha kültürlü insanlardı. İspanyol ve Portekiz kültürünün tesiriyle Yahudi dinine ait pratikleri oldukça değiştirmişlerdi. Bunlar, özellikle Müslümanların hakimiyetinde iken, Endülüs'te sosyal hayata önemli ölçüde iştirak etmişlerdi. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'ne gelir gelmez, özellikle hizmet sektöründe kendilerini hissettirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde bu gruplardan ayrı olarak "Dönmeler" adıyla bilinen Sabetay Sevi'nin önderliğini yaptığı Yahudi kökenli bir cemaat daha vardı. 17. yüzyılda zuhur eden Dönmeler, varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu cemaat mensupları, Müslüman olmuş gözükseler de eski dinlerinin birtakım kurallarına bağlı kalmışlardır. Ayrıca Dönmeler, ortaya çıktıkları dönemde, Osmanlı Yahudilerinin sosyal hayatını derinden etkilemişlerdir. Daha sonra da dinî sahada Yahudilerden bilgi ve eğitim konusunda yardım görmüşlerdir¹².

¹¹ Moiz Kohen'in müstear ismi Munis Tekin Alp'tir. Bu makalede müstear ismi yerine gerçek isminin kullanılması tercih edilmiştir.

¹² EROĞLU, a.g.e., s. 80-83.; 1648'de Mesihliğini ilân eden Sevi, Yahudi din adamlarından tepki görsen de 1666'da tekrar Mesihliğini ilân etmiş, aynı tutuklanarak Edirne'ye getirilmiş Dizan huzurunda sorgulanmış, Mesihliği hususunda kendisinden mucize göstermesi istenince, kendisinin Sevi Mesih olmadığını sadece Hahambaşı olduğunu söylemiştir. IV.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe, farklı din ve mezhebe mensup insanlar, bu devletin sınırları içine girmeye başlamışlardır. Bu durum Yahudiler için de söz konusudur. 13. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, ilk defa bir cemaat teşkil edecek sayıda Yahudi ile Bursa'da karşılaşmış ve onlara orada bir havra kurma izni vermiştir. Osmanlı Devleti'ne sığınan ilk Yahudi göçmenleri ise, II. Murat zamanında, 1394'te Fransa Kralı VI. Charles tarafından kovulan Yahudilerdir¹³. Bu göçmenleri, Orta Avrupa Yahudileri izlemiştir. Edirne fethedilince Edirne ve çevresindeki yerleşim bölgelerinde bulunan Yahudiler de Türklerin himayesine sığınmak için Edirne'ye göç etmişlerdir. 1453'te Türklerin İstanbul'u fethetmesi ile buradaki Yahudiler de Türklerin hakimiyetine girmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde zulüm altında yaşayan Yahudilerin bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamışlardır. Yahudilerin esas göçü ise 1492'de İspanya'dan ve 1496'da Portekiz'den Yahudileri sürme kararı alındıktan sonra başlamıştır. Yahudilerin İspanya'dan sürülmeleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sürgün fermanında, sürgünün gerekçesi olarak, Yahudilerin Katolik dinini Yahudileştirmek istemeleri gösterilmiştir. Bunu önlemek için Yahudilerin bir mahallede toplandığı, bundan netice alamayınca Engizisyon Mahkemelerinin kurulup Yahudilerin mahkemelerde yargılandıkları, bu da fayda vermeyince; din adamları, şövalyeler, bilim adamları ve ülkenin ileri gelenleri toplanarak, uzun tartışmalardan sonra Yahudilerin sürülmesine karar verilmiştir. 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilerin bir kısmı, bir süre Portekiz'de kalma şansını elde etmişler de İspanya'nın kralı Portekiz kralı Manuel'e kızını vermesi karşılığında ülkesinden Yahudileri ve Müslümanları sürmesini istemiş, Manuel de teklifi kabul etmiş ve Yahudiler göçe zorlanmıştır. Bu tarihten itibaren Avrupa Yahudileri, kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamışlardır. Öyle ki Osmanlı Devleti uzun yıllar zulüm ve işkenceye maruz kalan Yahudiler için, sığınma adası olmuştur¹⁴.

Yahudiler zamanla dâhil oldukları Osmanlı coğrafyasına sosyal hayatta da uyum göstermekte gecikmemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilindeki Yahudilere muamelesi ve onlarla ilgili Osmanlı Devleti'nin daha önceki dönemlerdeki zımmîlerle ilgili örnek ve uygulamalara dayanan örfî ve İslamî hukuka dayanmaktaydı. Bu yasal düzenleme Yahudi cemaatlerinin devlet içinde belirli, bilinen koşullar altında varlıklarını sürdürmelerini sağlıyor, yasal konumlarını düzenliyordu¹⁵. Yahudi bireyinin, hayatının merkezi ailesi ve cemaati olmasına karşılık Osmanlı toplumunun değişik bileşenleriyle günlük temasları vardı. Yahudiler Osmanlı Devleti'nde yasal konumlarının güvende olduğundan da emindiler¹⁶. Osmanlı hanedanının istikrarı bu konuda çok olumlu bir etkendi. Yahudi toplumu Sultana güveniyor ve İbranice kaynaklarda Sultan hep “*yarum hodo*” (majesteleri ulu olsun) deyiimiyle beraber anılıyordu. Devletin değişik kentlerinde yayımlanan İbranice kitapların başlık sayfası tahtta olan sultanın adı ve başarısı için temennileri içerirdi. Çoğu batılı bilimadamlarına göre sadık teb'a olan Yahudiler, devleti iç ve dış düşmanlara karşı verdiği mücadelelerle desteklemişler; Hıristiyanlar 19. yüzyıla kadar Yahudileri Osmanlıların destekçileri ve müttefikleri olarak anmışlardı¹⁷.

Mehmet bu cevabıyla yetinmemiş, ondan Müslüman olmasını istemiş; o da sözde Müslüman olarak Mehmet ismini almıştır. Bkz.: Hayati Beşirli, “*Türkiye’de Sabetaycılık*”, **Türk Yurdu**, Ekim 2004, s. 12-13.

¹³ Nitekim Hahambaşı İsak Sarafati, Ortaçağ Katolik Avrupasında zulüm gören Yahudileri “haçın gölgesinden hilâlin gölgesine” çağırmişti. Bkz.: Stanford J. Shaw, “*Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire*”, **Belleten**, Cilt LIV, Sayı 211, Ankara 1991, s. 1097 vd.

¹⁴ EROĞLU, **a.g.e.**, s. 25,52, 65, 67.; BOZKURT, **a.g.m.**, s. 541-541.; Bayram Kodaman, “*Yahudilerin Filistine Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid’e 1879’da Sunulan Lâyiha*”, **Belleten**, Cilt LVII, Sayı 219, s.565.

¹⁵ NAEH, **a.g.e.**, s. 330-333.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOZKURT, **a.g.m.**, s. 542-543.; BOZKURT, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁷ NAEH, **a.g.e.**, s. 143.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Yahudilerin Osmanlı çevrelerine entegrasyonu, onların Osmanlı kent kıyafetlerinin çoğu benimsemelerinden de anlaşılabilir. Yahudilerin giydikleri kıyafetlerinin Müslümanları andırması Avrupalıların da dikkatini çekmiş ve bu konuyu yazılarında belirtmişlerdir¹⁸. Örneğin 18. yüzyıla ait kaynaklar, İstanbul'daki Yahudilerin yeşil serpuşlar ve Müslümanlarınkı gibi ayakkabılar giydiklerini belirtmektedir¹⁹. Aslında Osmanlı Devleti'nde Zimmîler giyim kuşam yönünden bazı kurallara tabi tutulmuşlardır. Zimmîlerin Müslümanlara benzer kıyafet giymeleri yasak olduğu gibi, Müslümanlarında onlar gibi giyinmeleri yasaktı. Ancak Osmanlı Devleti'nde hâkim unsur Müslümanlar olduğu için, zimmîlerin giyim kuşamlarına çok da karışmamış; çoğu zaman gayrimüslimler Müslümanlarınkine benzer kıyafetler giyinmişler, hatta bu husus zaman zaman kadı ve subaşlılarına şikâyet edilmiştir²⁰.

Osmanlı Yahudileri

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, dini inanışlarını, yaşam tarzlarını, gelenek ve göreneklerini, ailevi değerlerini korumayı bilmişler, içinde buldukları toplumda kendileri olarak var olmak için her daim yeni stratejiler belirleyebilmişlerdir²¹. Bu Yahudilerin kendi kimliklerini korumak için geliştirdikleri bir tavidir. Bu tavır sayesinde ki Yahudiler asırlar boyu yok olmaktan kendilerini korumuşlar, ticaret başta olmak üzere bir çok mesleği icra ederek, toplumda aktif olarak var olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler, ticaretin her dalında faaliyet göstermişler, özellikle mütezimlik, sarraflık, doktorluk ve simsarlık gibi mesleklerde etkin olmuşlar, Romaniot Yahudileri, devletin bir çok iskele ve gümrüğünü iltizaman almışlardır. 1578-1633 yılları arasında bir çok Yahudi, Atina'da Mısır'da Dubrovnik'te Bursa'da, İstanbul'da, Karasi'de, Diyarbakır'da, Vidin'de, Selanik'te, Niğbolu'da, Halep'te hemen hemen ülkenin her yerinde mütezimlik işine girmişlerdir. Yahudilerden bizzat mütezimlik yapanlar olduğu gibi, Müslüman mütezimlerin hizmetinde çalışanlar da vardır. Yahudiler, bankacılığın gelişmediği 14. ve 15. yüzyıllarda, para naklinin zor olması sebebiyle İstanbul, Bursa, Şam, Halep gibi büyük ticaret merkezlerinde bir bankanın kolları gibi çalışan sistem kurmuşlardır. Bu sistem sayesinde para, İstanbul'daki Yahudilere yatırılıyor, Şam'daki Yahudiden alınabiliyordu. Yahudiler ise bu işten yüzde alıyorlardı. Yahudiler, iç ticarete oldukları gibi dış ticarete de aktifdiler²².

19. yüzyıl, milli devletlerin kurulduğu ve Osmanlı Devleti'nden büyük kopuşların yaşandığı bir yüzyıldır. Buna rağmen Tanzimat sonrasında diğer gayrimüslim gruplarla Yahudileri ayıran en önemli fark; çoğu gayrimüslim grubun milliyetçilik bilinciyle devletten ayrılma mücadelesine girmelerine karşılık, Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaları ve 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan siyonizmi de desteklememeleridir²³. Osmanlı Yahudileri, diğer gayrimüslim cemaatlerden farklı olarak, kendilerine tanınan geniş hürriyet ve imtiyazlardan memnun olmuş ve bunlardan sessizce yararlanmışlardır. Diğer topluluklar Avrupa Devletlerince bağımsız birer ulus olma yolunda desteklenirken, Yahudiler dinsel bir grup olarak yaşamayı sürdürmüşlerdir. Tanzimat sonrası reformlar, zimmet statüsünün kaldırılması ve müslüman

¹⁸ NAEH, a.g.e., s. 54.; Osmanlı'da Yahudilerin kullandıkları kıyafetler için bkz.: **Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, (Proje Koordinatörü, Tilda Levi), (Editör, Azize ethem), Ofset Yapımevi, (baskı yılı yok), s. 1, vd.

¹⁹ Nitekim Tanzimat Fermanı sonrasında Yahudilerin ulusal başlık olan fesi giymeleri serbest bırakıldı. Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 1999, s.44, 45.

²⁰ "Bu tarz yapılan şikayetlerin birinde, Manisa'daki Yahudi ve Hristiyanların Müslümanlar gibi ak tülbende sarınıp dolaşmaları, Müslümanlardan ayırt edilememesine yol açtığı gerekçesiyle, Divan-ı Hümayun Hristiyanların ve Yahudilerin ak tülbend sarınmasının yasak olduğubu teyid etmiştir. Bu bilgi Yahudilerin Osmanlı'da Müslümanlara benzer kıyafetler giyindiklerine de bir delildir." Bkz.: EROĞLU, a.g.e., s. 12-13.; BOZKURT, a.g.e., s. 19-20.

²¹ Esther BENBASSA-Aron RODRIGUE, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, (Çev.: Ayşe ATASOY), İletişim Yayınları İstanbul 2001, s.247.

²² Benzer bilgi için bkz.: EROĞLU, a.g.e., s. 168-177.

²³ BOZKURT, a.g.m., s. 543.; Rifat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul 2004, s.22-23.

gayrimüslim cemaatler bu yeniliklerden memnun kalmamış, kendilerine tanınan ayrıcalıkları kaybetmeye tepki göstermişlerdir²⁴.

Bu yüzyılda, devlet içerisindeki Yahudilerin bir kısmı radikal Musevilğin, kimileri liberal Yahudiliğin, kimileri siyonizmin kimileri ise Moiz Kohen gibi dinlerinden ayrılmadan, tercih ettikleri bir ulusun milli davasını gütmeye gönül vermiştir²⁵.

Nitekim Milli Mücadele sırasında pek çok Yahudi'nin Milli Mücadele lehine faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Buna güzel bir örnek olarak Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç'ın; devrin önde gelen Yahudilerinden biri olan Samuel İzisel hakkında söyledikleri örnek gösterilebilir: “*Bana rahmetli babamdan kalan bir Merkez memuru Samuel Efendi hatırası vardır. Musevi asıllı Samuel Efendi, Milli Mücadele'den hemen önceki dönemde, Beyoğlu'nda kanun zabiti yani inzibat subayı olarak görev yapmış olan rahmetli babamla birlikte çalışmıştı. Babam, bana bu zatın kahramanlığını, Milli Mücadele esnasında işgal kuvvetlerine karşı Anadolu'ya silah ve cephaneye ve adam kaçırmada çok büyük hizmetleri olduğunu anlatırdı...*”²⁶ Nitekim Samuel İzisel, otuz beş yıl boyunca Türk Polis Teşkilâtı'nda görev yapmış olup, Mahmut Şevket Paşa'nın katillerini yakalayıp etkisiz hale getirme başarısı göstermiştir²⁷. İstanbul Mercan'da köselecilik yapan Nesim Danon, gizlice Milli Hükümete silah ve cephaneye yardımcı olmuş; Haliç'e yakın yerleşim yerlerinden Anadolu'ya gizliden gizliye mühimmat sevkiyatına katılmıştır²⁸.

Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim Haham İsmail ha-Cohen'in liderliğinde Tire Yahudileri, kendilerine büyük baskı yapan yerli Yunan komutanlarına rağmen, Tire çevresinde Yunanlara karşı operasyon düzenleyen Türk milli kuvvetleri ile yakın ilişki kurmuşlardır. Ödemiş'te Haham Isaac Franco, Yunan askeri yetkililerinden gelen, işgalci Yunan ordularının karşılanması talebini geri çevirmişti. Yahudilerin bu ve benzeri tutumları karşısında Yunanlar, Türk milli ordusunun 1922'de Anadolu'yu tekrar ele geçirmesi esnasında Yahudi ve Müslümanların bir kısmını tartaklayıp öldürmüş, birçok Yahudi dükkânını ve evini yağmalayarak ateşe vermiş ve yüzlerce Yahudiyi, kırsal alana sürgün edilerek ölüme terk etmişti. Yine Yunan ordusu, savaşın sonlarına doğru panik halinde geri çekilirken İzmir, Manisa ve Bergama'daki Yahudi ve Müslüman mahallelerini ateşe vererek, havraları, din okulları, hastaneleri, evleri ve işyerlerini harabeye çevirmiş; yüzlerce insanı öldürmüş ve geri kalan Hıristiyan nüfusu göç etmeye zorlamıştı. Türklerin İzmir'i tekrar alarak Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil etmesinden sonra birçok Yahudi'nin buraya geri dönmesine rağmen, savaş sonrası İzmir, Yahudi nüfusu eski sayının yarısına dahi ulaşmamıştır²⁹. 1908'de İzmir'de Yahudi nüfusu, 35 bin iken³⁰; Türkiye'de 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre 13.648.270 olarak belirlenen genel nüfus içinde Yahudi nüfus; 81 bin 392'idi. Bunun 46 bini İstanbul'da, 16 bin 501'i İzmir'de, 5 bin 172'si Edirne'de, bin 861'i Bursa'da yaşamaktaydı³¹.

Savaş, Sürgün Yılları ve Umut: Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

Tarihin belki de en zengin ama bir o kadar da en çok sıkıntı çeken milleti olarak kabul edebileceğimiz Yahudilerin tarihi, özünde bir sürgün tarihidir. Gerek Mısır, Afrika, İspanya,

²⁴ BOZKURT, a.g.m., s. 544.

²⁵ BALI, a.g.e., s.22-23.

²⁶ BALI, a.g.e., s.45-46.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Davit Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, (Çev.: Ş. Türet, R. Erdem, F. Erdem), İstanbul 1979, s.13.

²⁸ BESALEL, a.g.e., s.54.

²⁹ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı Yayınları İstanbul 2008, s.385, 386, 387.

³⁰ Ali Güven, *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar*, Turan yayıncılık, İstanbul 1976, s. 126.

³¹ YETKİN, a.g.e., s. 43-57.; BESALEL, a.g.e., s. 90-91.

Avrupa ve gerek Balkanlarda yaşadıkları olaylar ve maruz kaldıkları sürgünler, onları kimi Osmanlıya, kimi de bir başka diyara sığınmak zorunda bırakmıştır. Nitekim Yahudilerin nüfus hareketlilikleri özellikle Osmanlı'nın Balkanlarda ağır yenilgiler yaşadığı 19. yüzyılda daha da belirginleşmiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 93 Harbi sürecinde, bölgede Yahudiler, Rus ve Bulgar askerlerden kaynaklanan ve ciddi boyutlara varan antisemit saldırılar yaşanmıştır. Yahudi mahallelerinin çoğunda yangınlar çıkmış, kaçan çeşitli cemaatler İstanbul'a doğru göçmüşlerdir. 1879'da geri döndüklerinde her şeye sıfırdan başlamak zorunda kalmışlardır. Keza Yunan ordusunun Selanik'e girişinde de antisemit olaylar yaşanmış³² 1917'de Selanik'te çıkan büyük yangında Yahudilerin ve Müslümanların yaşadığı yerler dahil kentin büyük ölçüde tahrip olmasına sebep olmuştur³³.

Selanik'in Osmanlı Devleti'nin yönetiminden çıkması er veya geç, Yahudilerin de tasviyesini beraberinde getirmiştir. Oysa Yahudiler yüzyıllar boyu, Türklerin hâkimiyetinde olmalarına rağmen, Selanik'te kendilerini evlerinde hissedebilmişlerdir. Yahudiler İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne geldikleri andan itibaren, başka şehirlerde yaşayan dindaşlarının aksine, Selanik'te getto yaşamının ne anlama geldiğini hiçbir zaman bilmeyecek kadar hür yaşamışlardır. Buna rağmen onların bu özgür hayatları Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra tamamen değişecektir. Nitekim 1920 tarihli Sevr Projesi'nde Yahudilere cemaat hayatlarını düzenlemede ayrıcalıklar tanınmasına rağmen; Yunanistan'da 1920'li yıllarda alınan bir dizi önlemlerle bu ayrıcalıklar kesintiye uğramış ve törpülenmeye başlanmıştır. Nitekim Yunanistan'da Yahudiler, 1920 yılında ticaret kayıtlarını istedikleri dilde tutma hakkını yitirmişlerdir. Ardından 1924 yılında Pazar günü, din farkı gözetmeksizin ülkenin tüm vatandaşları için zorunlu tatil günü olarak ilân edilmiştir. Bu uygulama, özellikle Selanik'te yaşayan Yahudi tüccarlarının ticari faaliyetlerine sekte vurmuştur. Çünkü Yahudi tüccarlar yalnızca Cumartesi günü dükkân kapamaya alışmıştır. Yerel ve uluslar arası düzeydeki itirazlara rağmen bu kanun değiştirilmez. Bu yüzden birçok Yahudi, özellikle küçük dükkân sahipleri, iki gün üst üste çalışmamayı ekonomik olarak kaldıramayacaklarını düşündüklerinden, sırf mali olarak ayakta kalabilmek adına, dini vecibelerini yerine getirmemeye başlarlar. Yine 1924 yılında, belli bir vergi karşılığında Yahudileri askerlik hizmetinden muaf tutan uygulama, yirmi bir yaşına gelmiş Yahudiler için askıya alınır³⁴.

Aslında Yahudiler, 19.yy'dan itibaren dünyanın çeşitli yerlerine göç etmeye başlarlar. Jön Türk İhtilâli'nden sonra birçok Yahudi, Amerika, Fransa, İtalya ve İspanya, Fas'a; Balkan Savaşları'ndan sonra da Bulgaristan'dan Anadolu olmak üzere diğer Osmanlı topraklarına iç göçler başlar³⁵.

I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Her ne kadar savaş sonrası yeni kurulan Türk hükümetinin azınlıklara karşı bilinçli bir yıldırma politikasının olduğunu, Türkiye'de halkların eşitliğinden bahsetmenin mümkün olmadığını düşünen Yahudi yazarlar olmasına rağmen³⁶ yeni kurulan Türk Devleti'ni, tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi vatan olarak görmek isteyen Yahudilerin sayısı hiç de az değildir. Nitekim Yahudiler Osmanlı Devleti yıllarında vatan olarak kabul ettikleri ve hür olarak bir yaşam sürdükleri bu coğrafyadan kopmak niyetinde değillerdir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından yeni kurulan Türk Devleti'ne adaptasyonda Yahudilerin uzun süreli bir sıkıntı çekmemiş oldukları görülür. Zira

³² BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., s.247.

³³ Alexandra Yerolympos, "Yangının Rolü", *Selanik 1850- 1918, Dünya Şehirleri Dizisi 2*, (Yay. Haz.: Gilles Veinstein), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 275-286.; BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., (2001 baskısı), s. 234-235.

³⁴ BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., s.237-238.

³⁵ BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., (2001 baskısı), s.380-381.

³⁶ 1900'lü yıllarda Türkiye'deki Yahudileri ve davranış modellerini inceleyen Benbassa ve Rodrigue araştırmaları için bkz.: BENBASSA- RODRIGUE, a.g.e., s.245.

Yahudiler yeni devlete adaptasyonda belli bir arayış içindedirler ve bunu formüle eden yine dönemin önemli simalarından başka bir Yahudidir: Moiz Kohen.

Kohen, hayat hikâyesini: “1883 tarihinde Serez’de doğdum. Babamın adı İshak’tır. Tahsilimi Selanik’te Aliyans ve bilahare Hukuk mekteplerinde yaptım. Fikriyat sahasında 1906 senesinde Selanik’te Yeni Asır gazetesinde muharrirlikle başladım. O tarihten Selanik’in sükutuna yani 1912 tarihine kadar yine Selanik’te: 1) İktisadi ve İçtimai mevzular üzerine muhtelif eserler neşrettim. 2) Tamim-i Lisanı Osmani Cemiyetini tesis ve reisliğini deruhte etmekle daha o zamandan beri milli birliği elde etmeye çalıştım. 3) Meclis-i Umumiye Vilayet Encümeni, Vilayet Azası ve umumi katibi sıfatı ile umumi hayatın bütün safhalarında faaliyette bulundum. 4) Ziya Gök Alp’in ilham ve irşad ile resmi makamların direktiflerini takip ederek hars ve kültür sahalarında mühim vazifeler deruhte ve bu cümleden olarak milli intibahın ilk hamlesi olan Türkçülük, Yeni Hayat ve Yeni Lisan cereyanlarına büyük bir gayretle iştirak ettim.”³⁷ sözleriyle özetler.

Kohen, tahsil çağında Selânîk’e gelir. Burada hem Alliance Israélite Universelle³⁸ hem de Haham okuluna devam eder. Kohen yüksek okulu ise Selânîk ve İstanbul Hukuk mekteplerinde tamamlar³⁹. Moiz Kohen, yayın hayatına 1905’te sonradan Yeni Asır ismini alacak olan Asır’daki yazılarıyla başlar. Kohen, Asır gazetesinde beş yıl boyunca yazar ve yazı işleri müdürü olarak görev alır. Asır, Selânîk’te kurulan ilk Türkçe gazete olup; Kosova, Manastır, Yanya hatta Bosna ve Girit’te önemli bir abone kitlesine sahiptir. Asır gazetesi, Kohen’e geniş bir entelektüel zümre sağlamıştır. Nitekim Kohen, Asır’da çalıştığı yıllarda Mithat Şükrü, Musluhittin Adil, Ömer Naci, Manyasızade Refik, İsmail Canbulat gibi isimlerle tanışma şansına sahip olmuştur. Bu ise Kohen’e, Selanik’te bir sene sonra resmen kurulup, önce Osmanlı Hürriyet, sonra da İttihat ve Terakki adı altında Osmanlı Devleti’nin kaderini değiştirecek cemiyetin belli başlı taraftarlarıyla beraber olma şansı vermiştir⁴⁰. Bu dönemde benimsediği Osmanlılık fikri, Balkan Savaşları’nın acı sonuçlarından ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan değişik milletlerin istiklâl arzuları nedeniyle pek uzun ömürlü olmamıştır⁴¹. Aslında Siyonizm de Kohen için bir seçenektir ama Kohen 1908’in Osmanlı ideallerini Siyonist hedeflere tercih etmiştir ve Yahudilerin Türkçe konuşmasında ısrarcıdır. Bu amaçla “Tamim-i Lisân-i Osmanî Cemiyeti”ni kurar. Sair İttihatçıların da rağbet ettiği Mason localarının toplantılarına katılır ve 1909 yılı Aralık ayında Hamburg’da toplanan 9. Siyonist Kongresi’nde Osmanlılığı Fransızca olarak “Osmanlı İmparatorluğu’na Göç” başlığı altında yapmış olduğu konuşma içerdiği temel görüşler nedeniyle tuhaf karşılanır. Zira Kohen, Hamburg’da bir Yahudi milliyetçisinden çok Osmanlı vatanseveri gibi konuşmuş, Osmanlılık ideolojisini coşkuyla savunmuştur. Kohen’e göre, dünyanın başka yerlerinde ezilen Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçü, Osmanlı çıkarlarına da, en az Yahudi çıkarlarına da hizmet edeceği ölçüde yaramalıdır⁴².

³⁷ J. M. Landau, **Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, (Çev.: Burhan Parmaksızoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.369.

³⁸ “Evrensel Yahudi Birliği. 1860 yılında Paris’te kurulan bu teşkilat, Fransız Devrimi’nin fikriyle beslenmiş Fransa Yahudileri tarafından, baskı altında bulunan Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak amacıyla kuruldu. Yakın Doğu’da Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudi cemaati, mensuplarına bir zanaat öğretmek ve kültür eğitimi vermek için bu ülkelerde Fransızca eğitim veren okullar açtı.” Bkz.: Rifat N. Bali, **Musa’nın Evlatları, Türkiye’nin Yurttaşları**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 451.

³⁹ LANDAU, a.g.e., s. 13-15.

⁴⁰ Liz Behmoaras, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s.15-16, 19-22.

⁴¹ Nurettin Gemici, “Bir Germanofil Olarak Moiz Kohen’in veya Kendi İsmlendirmesiyle Tekin Alp’in Alman Hayranlığı,” **Turkish Studies**, Volume: 4/8, Fall 2009, s. 1255.

⁴² Jacob M. Landau, “Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Devrinde Bir Aydın”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 1132.

Ayrıca Selanik delegesi olarak gittiği Kongre’de, Filistin’de bir Musevi devleti kurma fikrini kabullenmez. Aksine Yahudi göçmenlerin Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerine yerleşerek oraları güçlendirmesini tercih ettiğini her defasında dile getirir. Buna rağmen Siyonist hareketin, Yahudilerin Anadolu yerine Filistin’e göçünü desteklemesi, Kohen’in kısa sürede bu akımdan kopmasına neden olur⁴³. Yahudilerin Filistin’e göçünü Moiz Kohen gibi Haham Haim Nahum da benzer görüşleri dile getirerek istememiştir. Nitekim 1916-1917 yıllarında Alman Dışişleri Bakanı olan Arthur Zimmermann, Berlin’deki güçlü Yahudi lobisinin etkisiyle İsrail’de bir Yahudi devletinin kurulmasına dair planlar geliştirerek, doğuda Alman varlığı yerleştirmek istemiş ancak Haim Nahum ve Osmanlı Yahudilerinin çoğu kendilerine zararlı olabileceği düşüncesiyle bu plana karşı çıkmışlardır⁴⁴.

Benzer şekilde İstanbul ve Paris’teki Yunan ve Ermeni cemaati liderleri, Türkleri İstanbul’dan ve Anadolu’nun büyük bir kısmından atmak için İtilaf kuvvetlerine baskı yaparlarken, Osmanlı topraklarında kurulan bağımsız Hıristiyan devletlerinin baskısına maruz kalan Yahudi liderler İtilaf kuvvetlerinin istediği doğrultuda davranmayı ve onların himayeleri altında girmeyi reddetmiştir⁴⁵. Nedeni ise açıktır. Diğer cemaatlerin aksine milliyetçilik girdabına sürüklenmeyen, Batılı devletlerin kışkırtmalarına kulak tıkayan, bir anlamda fırtınanın geçmesini beklerken kabuğuna çekilen tek cemaat⁴⁶ Yahudilerdir. Nitekim Yahudiler, I. Dünya Savaşı çıkınca İttihat ve Terakki’nin seferberlik çağrısına uyar ve askerlik görevine katılıp Osmanlı saflarında savaşmışlardır⁴⁷.

1909 yılındaki 9. Siyonist Kongresi’nden sonra Kohen yayım hayatına devam eder. Kohen’in, Mercure de France’da, Paul Risal müstearıyla kaleme aldığı uzun makale İstanbul’da Türk Yurdu Cemiyeti’nin “Türklerin Faidesine Çalışır” logosuyla çıkan Türk Yurdu dergisinde Türkçeye tercüme edilerek yayımlanır Moiz Kohen’in bu makalesi, Türk Yurdu’nun 21. 28. sayılarında toplam 8 sayıda yayımlanmıştır. Selânik’in Yunanlıların eline düşmesinden kısa bir süre önce Selânik’te yazılmış olan makalede, yazarın Avrupa akımları hakkındaki geniş bilgisi ve milliyetçi görüşleri yansımaktadır. Makalede Kohen, Türklerin içinde buldukları olumsuz durumu anlatır. Kohen, Osmanlı’da Türklerin kurucu sınıf olmasına rağmen ticarete, ilimde ve sanatta gayrimüslimlere nazaran geri kalışlarının nedenlerini inceler ve istibdat idaresinin Türklerin devlet içindeki durumunu daha kötü vaziyete soktuğunu anlatarak, 1908 İhtilâli’nin Türklerin bir başkaldırısı olduğunu ve bunu tüm dünyanın takdirle karşıladığını ifade eder⁴⁸. Makalenin bir sonraki tefrikasında ise devamla, Osmanlılık fikrinin iflasının, fikrin sürdürülememesinin

⁴³ BEHMOARAS, a.g.e., s.15-16.

⁴⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, 2. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 1996, s.179.

⁴⁵ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, Kapı Yayınları İstanbul 2008, s.383-384. “İlginçtir ki, 20. yy’ın ortalarında bile Avrupa’da bazı Yahudilerin de benzer görüşler içerisinde olduklarını görüyoruz. Nitekim Avrupa’da pek çok Yahudi, kendilerini yaşadıkları coğrafyadan ayırmak isteyen tüm siyasi görüşlere tepki göstermiş; bu minvalde Siyonistlerin kendilerini müdahale etmesine çoğu zaman karşı çıkmışlardır. Nitekim 1948-54 yılları arasında İsrail başbakanı olan Ben Gurion 1962’de Danimarka’yı ziyaret edip, bu ülkedeki Yahudileri İsrail’e göçe teşvik etmeye başlayınca, Danimarka Yahudi Gençlik Birliği Başkanı Gurion’un karşısına dikilerek şöyle demiştir: “Biz Danimarkalılar, burada; Danimarka’da yaşadığımız hayattan daha mutlu bir hayat yaşayacağımız başka bir yer istemiyoruz. Bizler Danimarka halkının asli bir parçasıyız. Biz, önce Danimarkalı, sonra Yahudiyiz”. Bu sözü, Danimarka Hahambaşının şu şekilde destelediği görülür: “Mevkisi ne kadar yüksek olursa olsun, nereden gelirse gelsin, hiçbir fert yıllardan beri Danimarkalı kardeşleriyle yan yana, mutlu bir şekilde yaşayan Yahudiler’i zerrece değiştirme hakkına sahip değildir.” Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Susa, **Tarihte Araplar ve Yahudiler**, (Çev.: D.Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s.486-487.

⁴⁶ Nora Şeni, **Çayınza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz? İstanbul 1914-1923**, (Yay. Haz.: Stefanos Yerasimos), (Çev.: Cüneyt Akalın), 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 162.

⁴⁷ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın, İstanbul 1999, s. 53.

⁴⁸ RİSAL, **Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar**, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat Şefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutubay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21, s. 350-353.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

nedenlerini inceler. Osmanlılık fikrinin bundan sonra ölü bir fikir olduğunu vurgulayan Kohen, selameti başka tarafta aramanın lazım geldiğini; "...din neden sağlam bir râbita-i millîye olmasın?.." sözüyle de bunun din olabileceğini⁴⁹ bununla beraber Avrupa'nın ilmini, gayretini, teşebbüs ve faaliyetini, fikr-i amelisinin muhakkak alınmasının gerekliliğini vurgular⁵⁰. Aslında çözüm diğer milletlerin yaptığı gibi gizlidir. O da Türklerin Türkçülük etrafında Türk vatanseverliği ile örülü bir ideolojide birleşmektir. Nitekim Türkler, son zamanlarda Türk milliyetçiliği ve Türkçülükte ancak kendilerini ifade edebileceklerinin farkında olmuşlardır⁵¹.

Moiz Kohen bu esnada Genç Kalemler çevresiyle iletişim halindedir ve Mercure de France'da Türkçülüğü tanıtan bir makale yazması için Ziya Gökalp onu teşvik etmiştir. Kohen'in 'aziz üstadım!' dediği Ziya Gökalp'ten etkilendiği aşikârdır. Nitekim Ziya Gökalp'in Türkçe müstear isimler koyma furcasında Moiz Kohen'e ikinci adını vermesi, ikili arasındaki samimiyeti göstermesi açısından önemlidir. Selânik'in Balkan Harbi'nde Yunanlıların eline geçmesi üzerine Kohen, önce Viyana'ya gider ardından ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınır. İstanbul'a yerleştikten sonra Kohen, Türk Yurdu, İslam Mecmuası, Yeni Mecmua gibi dergilerde makaleler yayımlar. Dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey, 1912 yılında Darülfünun'u ilmen kuvvetlendirmek isteyen Ziya Gökalp'in telkin ve teşvikleriyle Almanya'dan hocalar getirir ve ilm-i mâli hocalığına atanan Dr. Fleck'in muavinliğini, Almanca bilmesinden dolayı Kohen yürütür⁵². Birinci Dünya Savaşı yıllarında İktisat Derneği'nin yayın organı olan ve kısmen devletçe finanse edilen haftalık ekonomi dergisi olan İktisat Mecmuası, onun müdürlüğünce çıkarılır. Kohen'in I. Dünya Savaşı yıllarındaki meşguliyeti; İktisat Mecmuası editörlüğü, Darülfünun Hukuk Fakültesi'ndeki müderris muavinliği ve ticaret yapmaktan ibarettir. Mütareke imzalandıktan sonra üniversitedeki görevine İttihatçı olduğu gerekçesiyle son verilir⁵³. Tekin Alp, mütareke döneminde İstanbul'da kalmış olmakla birlikte politik ve başka amaçlara dönük faaliyetlerden uzak kalarak dikkat çekici herhangi bir yapılanmanın da içinde görülmemiştir. Bu tedbiri, onun kötü tecrübeler yaşamasını da engellemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında İstanbul'da kalmayı tercih eden Kohen, bu süreç içerisinde sadece ticari hayatını devam ettirmiştir⁵⁴.

Mütareke sonrasında ise bambaşka bir dünya ve Türkiye vardır ve çoğu İttihatçı gibi Kohen, fikri anlamda Osmanlılıktan Türkçülüğe kaymıştır. Nitekim 1928 tarihli kitabının başlığı "Türkleştirme"dir. O esnada 'Herman Spierer Tütün Şirketi'nin temsilciliğini yapan Kohen, Türkleştirme adlı eserinde Türkiye'de yaşayan Yahudilerin Türkleştirilmelerini savunur ve bu amaçla 'Musa'nın On Emri'nden ilhamla bir program ortaya koyar. Kitabın yayın tarihi ilginçtir. Zira 1928 yılı başında Darülfünun Hukuk Fakültesi ve Türk Ocakları'nın başlattıkları "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası Yahudileri huzursuz etmiş, basında gayri Müslimlerin sadakatlerine dair polemikler başlamıştır. Kohen'in "Türkleştirme" ve aynı yıl basılan Avram Garanti'nin "Türkler ve Yahudiler" adlı kitaplarının ardı ardına yayımlanması bu tartışmalara bir cevap niteliğindedir. Kitap siyaset ve basından değişik tepkiler almış ve aldığı tepkilere binaen Kohen; ne İsa'ya ne de Musa'ya memnun edemedi şeklinde yorumlanmıştır⁵⁵.

⁴⁹ RİSAL, *Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar*", **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat Şefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutubay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21, s. 365-367.

⁵⁰ RİSAL, *"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"*, **Türk Yurdu**, Yıl 2, Sayı 25, (18 Teşrin-i Evvel 1328-31 Ekim 1912), (Editör, Murat Şefkatli), 2. Cilt (3-4), 1912-1913, Tutubay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, s. 21-23.

⁵¹ RİSAL, *"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (Editör, Murat Şefkatli), 1. Cilt (1-2), 1911-1912, Tutubay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, s. 350-353, 365-367, 384-385.

⁵² Mehmed Özden, *"Atatürk Döneminde Kemalist Metinler; A'râfta Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)"*, **Bilgi**, Sayı: 34, Yaz, 2005, s. 46, 75.

⁵³ LANDAU, **a.g.e.**, s. 374.

⁵⁴ GEMİCİ, **a.g.m.**, s. 1257.

⁵⁵ ÖZDEN, **a.g.m.**, s. 50.

Turkish Studies

Moiz Kohen 1928'de Nissim Matsliah, Dr. Samuel Abrevaya adlı iki Yahudi ve Yunus Nadi'nin de içinde bulunduğu Yahudi olmayan birkaç kişi ile birlikte Türk dilini iletlemek amacıyla Türk Hars Birliği adlı bir dernek kurmuşlardır. 1934'te aynı amaçla Kohen, Hanri Soriano ve Marsel Franko ile birlikte Türk Kültür Cemiyeti'ni kuracaktır⁵⁶. Kohen, 1936'da "Kemalizm" adlı kitabını tamamlar ve Selânik'ten tanıdığı Yunus Nâdi'nin sahibi olduğu Cumhuriyet matbaasında bastırır⁵⁷. 1930'ların bir bölümünde bir Çek firması olan Skoda'nın bir alt kuruluşu Omnipol'un Türkiye ile olan ilişkilerini yürüten Kohen, II. Dünya Savaşı yıllarında gayrimüslimlerden alınan Varlık vergisi mağduru olmasında rağmen rejime olan bağlılığını sürdürmüştür⁵⁸. 1944 yılında ise Türk Ruhu kitabını yayımladı. Kemalizm'de Kahrolsun şeriat adlı bir başlıklı yazı bulunmasına rağmen; Türk Ruhu adlı eserinde Türklerin İslâm dini sayesinde atalar ruhunu koruyabildiklerinden bahsetti⁵⁹. Türk Ruhu, Kohen'in yayımladığı son kitap olmasına rağmen ölümüne kadar birçok yazıyı kaleme almaya devam etmiştir.

Moiz Kohen'de Türklük Düşüncesi ve Turan Tahayyülü

I. Dünya Savaşı öncesinde yaşayan Osmanlı aydınlarında Osmancılık fikrinin ardında yatan en büyük hedef, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin varlığını korunması ve devam ettirme arzudur. Daha sonra yaşanan pek çok olumsuz olay, başta İttihat ve Terakki Partisi içinde olmak üzere gerek aydınlar gerekse halk arasında yatan bu düşünce rağmen düşmüştür. Sonunda İttihat ve Terakki Partisi, gerek Osmancılık düşüncesine gerek İslamcılık düşüncesine karşı cephe almış ve Komitecilik (Particilik) fikrinde takılı kalmıştır. Bu yeni anlayış da parti içinde fazla rağbet bulmamış, yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Partinin genel merkezinde bir ideolog olarak yer alan başta Ziya Gökalp ve Enver Paşa'nın ve ileri gelenlerin Türkçülük (Pan Türkismus) fikrini benimsemişlerdir. Bu yeni yaklaşım partinin geneli tarafından kabul görmüş, her kesimden olumlu tepkiler alması Tekin Alp'in dikkatinden kaçmamıştır. Bu yeni durumu değerlendiren Tekin Alp, ırk olarak Türk olmamasına rağmen Türkçülük düşüncesine sarılmış ve daha önce savuna geldiği Osmancılık düşüncesini bırakmıştır⁶⁰. O bu süreci şöyle açıklar: "10 Temmuz siyasi inkılabından sonra Türk aydını için bir emekleme devresi başladı. Bir süre Osmancılık hedefi, yani Türkiye'de yaşayan değişik ulusların birleştirilmesi ham hayali arkasından koşullar ve nihayet iki yıl önce Komitecilik (Particilik) düşüncesine karar kıldılar."⁶¹

İlginçtir ki Kohen, kendini adadığı Türkçülük davasında Türk ırkının kim ve ne olduğunu izah edip, Pan-Turanist politikalarında Türk coğrafyasının da sınırları hakkında: "Milli ruh bakımından Türk telakki edilen kavimler, yalnız Ural-Altay yüksek yaylalarında içtimai, fikri, dini ve iktisadi bakımdan binlerce yıl müşterek bir hayat yaşadıkları tarih muhtelif devirlerinde, muhtelif isimlerle civar bölgelere taşıp atalar yadigarı kültürlerini ve geleneklerini, az çok muhafaza edenlerdir..."⁶² şeklinde bilgi verirken Türk milli ruhunun sayesinde Türklerin özünü kaybetmemiş ve tarihten silinmemiş olduğunun altını çizerek; bu ruhun tüm Orta Asya'yı kapsayan Büyük Türk coğrafyasının mayası ya da hamuru olduğunu düşünmüştür.

Kohen, Büyük Türkiye kavramının ilk ve tek savunucusu olmamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde ve hatta dışarıda bu özelliği ile ünlenmiştir. Kohen, Türkçülük konusunda ses getiren eserlerini Ankara'ya gedikten sonra yayımlayacaktır. O yıllarda İstanbul'un bazı seçkin çevreleri

⁵⁶ LANDAU, a.g.e., s.20.

⁵⁷ ÖZDEN, a.g.m., s. 50-51.

⁵⁸ "Varlık vergisinden Tekin Alp'de kurtulamamış ve Fenerbahçe'deki yalısı ve eşyaları haraç mezat satılmıştır." Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni*, İstanbul 2000, s. 464.

⁵⁹ Tekin Alp, *Türk Ruhu*, Remzi Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, s. 5-8.

⁶⁰ GEMİCİ, a.g.m., s. 1255-1256.

⁶¹ Tekin Alp, "Alman Müteallimlerinin Yaşayışı", *Bilgi Mecmuası*, İstanbul 1329/1914, Yıl:1, Sayı 3, s. 311-323.

⁶² Tekin Alp, *Türk Ruhu*, s.7.

'Turan'ı, antik bir coğrafi terim olmaktan ileri götürüyordu. Kohen'in Ankara'ya gelişinden itibaren bu görüşe yeni bir açılım kattığı görülür. Nitekim yeni kitabına; Türklüğü çeşitli eski imparatorluklara dayandırdığı, Türklerin ilk devletlerinin yıkılmış olmasına rağmen nasıl hayatta kaldıklarını anlattığı oldukça ayrıntılı bir araştırmayla başlamıştır. Kohen kitabında; Türklerin ortak köken, tarih, dil, gelenek, görenek, toplumsal kurumlar, edebiyat ve duygulara sahip olduğunu ifade ederken, Metternich'in tanımına rağmen, İtalya'nın yalnız coğrafi bir konum olmaması gibi, Turan kavramının da tarihsel bir kavramdan ibaret olmadığını anlatmıştır. Kohen, Turan'ı gerçekleştirmek için, Gökalp'inkine paralel ancak aynı olmayan, bir asgari, bir de azami plan içeren bir kavram oluşturmuştu. Birincisi, ikincisine ulaşmak için ilk adımdı ve İstanbul'dan Baykal Gölü'ne; Kazan'dan Moğolistan'a kadar uzanan bölgeyi içeriyordu. Böylece ikincisine göre ulaşılması kolay olan 'Küçük Turan'ı kurmanın mümkün olduğuna inanıyordu. 'Büyük Turan'ın kurulacağı ikinci aşama ise; Japonya sınırından İskandinavya dağlarına; Kuzey Kutup Okyanusu'ndan Tibet Platosu'na kadar uzanan bölgeyi içine alıyordu. Hedeflenen bu topraklar ancak 'Yeni Cengizlik' adı altında, İtalya ve Almanya'nın yaptığı gibi Osmanlıların önderliğinde, ulusal bir uyanışla bütün Türklerin beraber katıldığı, bilim ve kılıcın kullanıldığı kutsal bir savaşla elde edilecekti. Üzerinde yaşayan seyrek nüfusa rağmen bu topraklar 'Altın Irka' yani 70 milyon Türk'e aitti. İstanbul bu 'Altın Yurdun' başkenti olacak ve Yeni Turan, Anadolu'nun on katı büyüklüğünde bir alana yayılacaktı⁶³. Görüldüğü üzere Kohen, bu davayı savunurken sık sık Gökalp'in tasavvur ettiği Turan fikrini tekrar eder. Zaten kendisi de yazılarında Gökalp'in yolundan gittiğini ifade etmekten çekinmemiştir.

Moiz Kohen'in Türkçülük ve Türk Dili Üzerine Görüşleri

19. yüzyılın sonlarında Türkçülük davası konusunda Kohen gibi çalışmaları olan birçok Yahudi bilim adamı görmek mümkündür. Nitekim Moiz Kohen'den önce Leon Cahun adında bir Fransız Yahudi, Avrupa'ya medeniyeti getiren ırkın Turan ırkı olduğu teorisini ortaya atmıştır⁶⁴. Şüphesiz Türkçülük akımının gelişmesine bir temel oluşturanların başında Arthur Lumney Davids gelir. Davids, 1832'de yayınlanan ve "The Grammar of the Turkish Language⁶⁵" (Türk Dili Grameri) adlı kitabında eski Türk dilleri üzerinde durarak, Osmanlı öncesi Türklere dikkat çekmiştir.⁶⁶ Yine Leon Cahun (1841-1900) Türkçülük akımında ve Turancılık düşüncesinde temellerin oluşması incelenirken adı anılması gereken bir başka Türkolog olarak tarihe geçmiştir. Cahun, eserlerinde Avrupa'ya uygarlığı getirenlerin gerçekte Türkler olduğunu savunarak Türklerin çok köklü ve eski bir ırk olduğunu belirterek; Turan, Turani kavramlarını yapıtlarında açıklamıştır. Gök Sancak, Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar, Fransa'da Ari Dillerden Önce Var Olan Lehçenin Turani Kökeni, Yeniçeri Hasan gibi eserler, Cahun'un Türkçülüğe katkısının boyutlarını belirtmeye yetecek olan eserlerinden sadece birkaçıdır⁶⁷.

Ayrıca Macar Yahudisi, İngiliz ajanı Arminius Vambery (1832- 1913) de, Türkler ve Moğollar arasındaki ırk ve dil bağlarına işaret ederek; hali hazırda var olan teorilere dayanıp, Türkleri; Çinliler, Macarlar, Estonyalılar ve diğer bazı toplulukları Turan kavimleri olarak adlandırmıştır⁶⁸. Osmanlı Devleti ve Asya'da uzun süre kalan ve II. Abdülhamid'in dostluğunu

⁶³ Tekin Alp, **Türk Ruhu**, s. 209-229.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Davit Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, (Çev.: Ş. Türet, R. Erdem, F. Erdem), İstanbul 1979, s.13.

⁶⁵ Arthur Lumley Davids, **A grammar of the Turkish language : with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish Nations**, London 1832, s. 1, vd.

⁶⁶ "Nitekim Davids, kitabını II. Mahmut'a ithaf etmişti." Bkz.: YETKİN, a.g.e., s.227.

⁶⁷ YETKİN, a.g.e., s.228-229.

⁶⁸ "Vambery, Orta Asya'da yaptığı seyahatleri Türkçe olarak 1879 yılında "Bir Sahte Dervişin Asya-i Vusta'da Seyahati" adlı kitapta toplamıştı". Bkz.: KUSHNER, a.g.e., s. 13.

Turkish Studies

kazanan Vambery ise: “Bir Anglo-Sakson, bir İslav, bir Latin milleti mevcut olduğu gibi bir Turan kavmiyeti ve medeniyeti vardır ve o cemiyetin bayraktarı Türklerdir... Türkler âtisi birçok kavimlerden daha emindir.” gibi yazılarla Türk aydınlarının gururunu okşamıştır⁶⁹. Cahun’un Türklerin askeri ruhlarını, cesaretlerini, itaatkârlıklarını, dürüstlüklerini öven satırların benzerine, Moiz’in ileride yazacağı birçok eserde rastlamak mümkündür⁷⁰.

Cahun gibi Moiz Kohen de Türkçülüğü sistematize eden diğer bir düşünürdür. Moiz Kohen, Türkleştirme için öngördüğü temel ilkeleri sayarken, Tevrat’tan esinlenmiş ve bu ilkelerin tümünü, “On Emir” olarak adlandırmıştı. En başta belki de kendine yönelttiği, bu emirler şöyle sıralanıyordu: “Bakın, benim düşüncem şudur ki; biz kovulduğumuz Sefarad (İspanya) ülkesinden alıp beraberimizde bu topraklara getirdiğimiz ve sırtımızda bir kambur gibi taşıdığımız şu İbrani harflerle yazılan, içinde Rumca, İtalyanca, Türkçe ve Fransızca kelimeler de bulunan tuhaf, fosilleşmiş dili artık unutmamız! Tanzimatla bize vatandaşlık hakları verildi. Kim bilir belki çok yakın bir zamanda daha da mühim haklar verilecek... Bunları mutlaka kullanmalıyız, ama kullanmak için hakiki vatandaş olduğumuzu da ispatlamamız lazım gelecek!” “Benim teklifim şöyle, muhterem beyefendiler; İsimlerimizi Türkçeleştirelim, dualarımızı Türkçe okuyalım, evde oturdukları için bu güzel dilin bir tek kelimesini dahi bilmeyen refikalarımıza, analarımıza, dua kitaplarından başkaldırmaya vakit bulamayan babalarımıza, hahamlarımıza, velhasıl cemaatteki herkese Türkçe öğretelim”⁷¹ sözleri bu konudaki cesaretini ve samimiyetini ifade eder.

Kohen’in bu radikal fikirlerini Yahudi cemaatindeki bir kısım gençler, yenilikten yana olanlar, hepsini değilse de onun çoğu emirlerini desteklediler. Duaların Türkçe okunması da onlara mantıklı geliyordu. Dindarlar ise duaların, kutsal gördükleri dil İbranice yerine Türkçe okunacağı düşüncesiyle öfkeleniyorlardı. Çünkü geleneğine sıkı bağlı olan bir Yahudi için bu istekler ziyadesiyle radikal idi. Kendisi ise yapılan bu tür eleştirilere şu şekilde cevap vermişti: “Evamir-i Aşere’min üçüncü maddesi yanlış anlaşılmıştır. Ben, dualarını ‘kısmen’ Türkçe oku demiştim. Zira Tevrat ve Eski Ahit’ten alınan dualar sadece İbrani dilinde okunmalıdır. Bunu elbette biliyorum. Fakat Pesah’ta ve daha başka bayramlarda söylenen ilahiler vardır ki, bunlar diğer ülkelerde o ülkenin dilinde okunur. Biz ise bunları, İspanyolca söyleriz. Benim teklifim şudur ki; bu ilahiler, İspanyolca yerine Türkçe okunsun. Hepsi bundan ibaret...”⁷² Ona göre bu emirlerin ilk beş maddesi, Türk Devleti lehinde; ikinci beş maddesi ise, Yahudi cemaati lehinde gibi görünse de, özünde laik karakterli bir cemiyetin oluşturulma sürecinde yadırganacak emirler değillerdi.

Kohen’in Türk İnkılâbı Yorumu: Kemalizm

Kohen’in Kemalist görüşleri, kendisinin bizzat kaleme aldığı “Kemalizm” adlı kitabında formüle edilmiştir. Kohen’in bu konudaki görüşleri yalnızca kitap ile sınırlı değil, dergi ve gazetelerde de aynı konuyu defalarca işlemiştir. Kohen, Osmanlı’nın yıkılışına yeni Türk Devleti’nin kuruluşuna bizzat tanıklık eden ve hadiseleri birebir yaşayan bir gözlemcidir. Kemalizm adlı eser, aslında Kohen’in Türk İnkılâbı’nın siyasi ve sosyo-kültürel açıdan irdeleyişi ve yorumlanmasıdır. Kohen’e göre Türkiye’nin değişen vizyonunu geçmişte özellikle Meşrutiyet dönemindeki entelektüel zihinde ve İttihatçılıkta aramak gerekir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kuran kadro, Osmanlı entelektüel birikiminden beslenen genç ve dinamik nesildir. Bu minvalde Kohen, Kemalizm adlı kitabında Türkün milletleşme süreci içinde geçirdiği değişimi tarih perspektifinden aktarır. Türk İnkılâbı’nın nasıl ve ne amaçla yapıldığını okuyucuya aktarır. Atatürk ilke ve inkılâplarının çözümlemesini yaptığı eserde Kohen, Kurtuluş Savaşı’nı ve devrimleri bir bütün olarak ele alarak, bunların Atatürk ile olan özdeşliğini açıklama girişiminde

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ercan Yavuz, “Müşterek Vambery”, *Türk Yurdu*, Yıl 3, Sayı 4. s. 52.

⁷⁰ Tekin Alp, *Türk Ruhu*, s. 1-6, 20-25, 30-36..

⁷¹ TEKİN ALP, *Türkleştirme*, s. 65-66.

⁷² BEHMOARAS, a.g.e., s.176.

bulunmuş ve o dönem Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerini kuramsal bir plana yerleştirerek açıklamaya çalışmıştır⁷³.

Eserinde Milli Mücadele'nin Türk milletinin namüsaid şartlarda gerçekleştirme başarısı gösterdiği bir ihtilal ve inkılâp hareketi olduğunun altını çizer. Ayrıca Türk modernleşmesinden bahsederken, milli ve manevi unsurların göz ardı edilmediğine de dikkat çekerek; “*Garpta; ilmin ve fennin terakkileri, manevi terakkilerle daima at başı beraber gitmez. Ahlaki ve manevi kıymetlerin inkişafı, her zaman, ilmi ve fenni kalkınma seviyesinde bulunmaz. Mesela modern medeniyetin öncüsü olan mutlakiyetçi bazı memleketlerde devlet otoritesinin tatbiki şekli eski hakanların, halkçı otorite zihniyetine uymaz. Buna mukabil, bir takım garp memleketlerindeki demokrasi hürriyetlerinin bazı görünüşleri, taşkın serbestlik, anarşi, oligarşi ve aynı neviden daha başka içtimai tefessüh unsurlarıyla karışacak derecede tereddidi alametleri gösterir. Bu unsurlar, Türk ve ata ruhunun derin surette meşbu bulunduğu türe ve yasanın feragat ve itaat zihniyetiyle telif edilemez. Kemalizm önderleri, bu vaziyeti baştan beri mükemmel surette gördüler; onun içindir ki garbın siyasi ve içtimai müesseselerini aynen almaktan, daha doğrusu taklitten içtinap etmişlerdir. Garp'ten sırf modern medeniyet ve terakki zihniyeti iktibas edilmek istenildi. Siyasi ve kültürel müesseselere gelince, bunlar, dirilen Türk milli kültürüne intibak ettirildi*”⁷⁴ derken Türk İnkılâbı'nın nev-i şahsına münhasır, karma, pragmatist ve realist olduğunu; “*...Kemalist inkılap hiçbir zaman din aleyhtarı bir hareket olmamıştır. Bu hareket sırf hakiki dini sözde dinden ayırmış ve Türk cemiyetini, din perdesi altında araya sokulan inançlardan, terakkilerden ve zihniyetlerden kurtarmıştır. Onun yegâne gayesi sofu, dini totalitercilik yerine milli totaliterciliği koymaktır. Kemalizm'in hiçbir mümessili, hiçbir vakit din aleyhinde düşmanca bir kelime kat'iyen söylemiş değildir. Yalnız, taassup, cehalet fikirleri, düşman olarak ilân edilmiştir....*”⁷⁵ ifadeleriyle de inkılâbın din karşıtı bir hareket olmadığını ifade etmiştir.

Ona göre Kemalizm; “*... hiç kuşkusuz, bir diriliş ve yenileşme eylemidir. Fakat on iki yıllık bir dönem içinde, Türkiye'de olan büyük değişiklikleri, ihtilal “revolution” deyimiyle tanımlamak daha doğru olur...*”⁷⁶. Türk İnkılâbı'nın nihai hedefi ise medenileşme olabilir ancak. Medeniyet denildiğinde ise Batı'dan başka gidilecek bir yol ve tercih yoktur. Nitekim Türkün Batılılaşma serüveni Türkiye Cumhuriyeti ile değil, bilakis Osmanlı'nın son dönem aydını ile başlamış, Tanzimat ve Meşrutiyet ile taçlandırılmış ve tekamülünü Kemalist Türkiye ile gerçekleştirmiştir. Bu yüzden Türk inkılâbının nihai hedefi, Türkün gerikalımlık öyküsünü garp kültürü ile değiştirme çabasından ibarettir⁷⁷.

Batılılaşma yolunda şeriat ise çöl hayatından ilham alınarak yapılan kanunlardır sadece⁷⁸. Artık Türk milleti Allah yerine Tanrı'yı; farklı bir ekonomiyi, farklı bir giyimi, yaşamı, kültürü ve dili tercih etmiştir⁷⁹. Zira bütün dünyanın milletleşme süreci içine girdiği bir dönemde yeni kurulan Türk devletinin var olabildiğini Atatürk, millileşmenin ne kadar elzem olduğunun farkındadır⁸⁰. Nitekim Atatürk, yeni devlet modelini millileşme, medenileşme ve sekülerizm üçgeniyle formüle etmiştir.

⁷³ Tekinalp, **Kemalizm**, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Prof. Dr. Çetin Yetkin) Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998, s.16.

⁷⁴ TEKİNALP, **Türk Ruhu**, s.277.

⁷⁵ TEKİNALP, **a.g.e.**, s.269.

⁷⁶ TEKİNALP, **a.g.e.**, s.32.

⁷⁷ TEKİNALP, **a.g.e.**, s. 181.

⁷⁸ TEKİNALP, **a.g.e.**, s.99.

⁷⁹ TEKİNALP, **a.g.e.**, s.32.

⁸⁰ TEKİNALP, **a.g.e.**, s.97.

Kuşkusuz Tekin Alp'in demokrasi, devletçilik⁸¹, işveren-işçi ilişkisi gibi bazı konularda bugün için yadırgatıcı görüşleri olduğu da söylenmelidir. Alp'in bazı görüş ve yorumları tartışmaya ne denli açık olsa da, Kemalizm kitabı 1936 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisini ortaya koyması bakımından belgesel bir değer taşımaktadır⁸².

Kohen, yeni Türk devletinin değişim ve farklılaşma serüvenine dışardan değil de içinden bakabilmeyi başarabilmiş bir kişidir. O, bu geçiş arifesinde sıkıntı yaşamadan yeniye kolaylıkla adapte olabilmiş, teorik sıkıntılar yaşamamıştır. Gökalp'ten etkilendiğini doğrulamakla beraber, Gökalp'in İslamlaşma teorisinin yeni zamana uygun olmadığını farkedecek ve zamana uygun yeni formüller bulacak kadar uyanık bir bilinçtir. Yeni Türkiye'nin batılılaşma figürü çok daha baskındır ve Türk inkılabının bu yönünden övgüyle bahseder. Nitekim Kohen'in Kemalizm'inde üst metin batıcılıktır, Türkçülük ona eklenmiş tali bir söylemdir.⁸³ Bu yüzden Ziya Gökalp'in söylemini geçersiz ve yetersiz bulur⁸⁴.

Yeni Kurulan Türk Devleti'nde Milli Kimlik Tanımlaması Kapsamında Yahudiler

Bilindiği gibi Osmanlı, çok dinli ve farklı ırklara sahip olan halkını millet sistemi içerisinde Müslim ve gayrimüslim olarak sınıflandıran bir devlettir. Osmanlı Devleti, heterojen bir yapıya sahip olmasına rağmen, devletin sınırları içinde, çok ırklı ve çok kültürlü toplum, 19. yüzyıla kadar refah içinde yaşama başarısı ve becerisi göstermiştir⁸⁵. Fakat son dönemlerde devletin içindeki durağanlık ve Fransız İhtilâli'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik ve hürriyet fikirleri, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan yabancı soydan ve dinden milletlerin istiklallerini elde etmek gayesini ortaya çıkarmıştır⁸⁶. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, kendi bünyesindeki yabancı unsurların dışarıdan destekli ayrılma isteklerini önlemeyle ve çökmekte olan devleti kurtarma çalışmalarıyla geçmiştir⁸⁷.

Buna rağmen 19. ve 20. yüzyıl, imparatorlukların mirasının ulus devletlere aktarıldığı çağlardır. "Ulus" kavramını; üniter bir yönetimi olan ve sınırları belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklık olarak tanımlayan Giddens'e göre, ulus ve ulusçuluk modern devletin en belirgin özelliği olup ulus olmadan ulusçuluk oluşmaz⁸⁸. Seton-Watson'a göre ise, bir ulusun üyeleri dayanışma duygusu ile ortak bir kültür ve ulusal bilinçle birbirlerine bağlı olduklarını hissetmelidirler. Herhangi bir topluluktaki önemli sayıdaki kişi kendilerinin ulus oluşturduklarını varsayıyor ya da böyle olduklarını düşünerek hareket ediyorsa ulus olmuş demektir⁸⁹. Vatandaşlık

⁸¹ "Şurasını derhal ilave edelim ki, ferdiyetçilik dediğimiz tehlike, modern Türk cemiyetinde gözden kaçmış değildir. Evvelce de söylediğimiz gibi, milletin manevi terbiyesine öteden beri büyük bir ehemmiyet veren İsmet İnönü, sık sık söylediği nutuklarda; milleti muhtelif şekillerde tesanüde (birliğe), camianın (toplumun) faydası ve müşterek dava uğrunda feragata teşvik eder. Türk mütefekkirleriyle Türk muharrirleri de bu vadede, milli şefî örnek tutmakta kusur etmiyorlar ve her fırsattan istifade ederek milleti, ferdiyetçilik tehlikesine karşı uyanık durmağa davet ediyorlar". Bkz.: TEKİNALP, *Türk Ruhü*, s.280

⁸² TEKİNALP, *Kemalizm*, s.16-17.

⁸³ ÖZDEN, *a.g.m.*, s.53.

⁸⁴ TEKİNALP, *Kemalizm*, s.5-6.

⁸⁵ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 12.

⁸⁶ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara 1977, s. 13. vd.

⁸⁷ "Devletin dağılmasını önleme adına yapılan ve 19. yüzyılda modernleşme hareketleri adını alan tüm değişimler, bütün alanla yayılarak batılı fikirlerin Osmanlı Devleti'ne girişinin artması, basının gelişmesi vb. sebeplerle devletin içinde muhalefet eden Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi gibi aydınlar 1865'te Yeni Osmanlılar olarak bilinen ve devletin kurtuluşunu Mebuslar Meclisine Hıristiyan ve Musevi halkın temsilcilerinin de katılımı ile mümkün olacağı Müslümanlarla aralarındaki ayrımın giderilebileceği ve bir Osmanlı milletinin oluşabileceği fikrindeydiler." Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerif Mardin, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 50-51.

⁸⁸ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çeviren, Cumhur Atay), Devin Yayınevi, İstanbul 2005, s. 159.

⁸⁹ Hüseyin Kalaycı, *"Etnisite ve Ulus Karşılaştırması"*, *Doğu Batı*, Yıl 11, Sayı 44, Şubat-Mart-Nisan 2008, s. 98.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

olgusu ise toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dahilinde meşru yetkilerini kullanan modern ulus devletle birlikte ortaya çıkmıştır⁹⁰. Vatandaşlık, insanların farklılıklarının ve maddi şartlarının ötesinde, onurluluk açısından eşit oldukları ve gerek hukuki gerek siyasi anlamda eşit muamele görmek durumunda oldukları fikrine dayanmaktadır⁹¹.

Türklerde, Batı'nın Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı gibi üç önemli devrimsel süreçler sonucu gerçekleştirdiği ulus devlet ve vatandaşlık inşası ancak Cumhuriyet ile 20. yüzyılın ilk yarısında yeni bir ulus inşası çabalarıyla mümkün olmuştur. Zira Atatürk, Osmanlı millet teorisine veya çok kültürlü ümmetçi bir yapılaşmaya artık dönülemeyeceği gerçeğinin farkındadır. Tarihin bu döneminde Cumhuriyet, Türklük şemsiyesi altında Yahudiler dahil tüm unsurların birlikteliğini temsil eden bir ulus devlet sürecini gerçekleştirecektir⁹².

Atatürk, yeni bir millet kurmak için gerekli olan kurucu kültürü veya asli unsuru: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir..."⁹³ sözleriyle veciz bir şekilde özetlemiş; böylece 'Türk Milleti' tanımını hayata geçirilmiştir. Bu ifadede, devleti kuran ve burada yaşama istek ve iradesi gösteren herkes milletin asli unsuru sayılmıştır⁹⁴. Atatürk bu durumu başka bir biçimde şu şekilde ifade etmiştir: "Vanlı, Diyarbakırlı, Erzurumlu, Trakyalı, Makedonyalı, hep bir milletin evlatları, hep bir cevherin damarlarıdır..."⁹⁵. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti ırk ve ırkçılık temelinde kurulmamış, kültür anlayışı üzerine kurulmuştur. Nitekim Anayasa'nın 88. Maddesinde; "Türkiye ahalisine din ve ırk farklı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüste vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaat edilir" denilmektedir⁹⁶. Görüldüğü gibi burada devlete hukuki olarak bağlı olan vatandaşların tamamına Türk sıfat ve kimliği kazandırılmış; devlete hukuki olarak bağlı olanlar, soy, ırk vurgusu yapılmaksızın Türk kimliğinde birleştirilmiştir. Yine Atatürk'ün; "Türk milletinin idaresinde ve korunmasında milli birlik, milli duygu ve milli kültür en yüksekte değer verdiğimiz idealdir" sözleriyle de milleti oluşturan vatandaşların ortak paydasının⁹⁷ aynı duyguyu, düşüncüyü ve kültürü paylaşmak olduğunu vurgulamıştır.

Atatürk, yeni kurulan devletin içindeki tüm farklılıklarıyla beraber millet olarak var olma adına, devletin varlığını sürdürebilmesi için temel şartın milli şuur ve bütünlük olma lüzumunu bilmekteydi. Nitekim millet; tarihi ve sosyolojik bakımdan belli bir aşamaya gelmiş, belirli

⁹⁰ Haldun Gülalp, **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması**, (Çev.: Ebru Kılıç), İstanbul 2007, Metis Yayınları, s. 11-12.

⁹¹ Dominique Schnapper, **Yurttaşlık Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, (Çev.: Özlem Okur), Kesit Yayınları, İstanbul 1995, s. 9-10.

⁹² Orhan Türkdoğan, "Biz kimiz? Türk Toplumunda Kültürel Kimlik", **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5, s. 11.

⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler**, Örgün Yayınları, 2003, s. 154. ; Moiz Kohen, aynı düşüncüyü; "Şu halde ırk ve din ortaklığı, yeni Türkiye gözündeki artık ulusal ortaklık değildir. Aynı ulustan olmak için aynı ırktan ve aynı dilden olmak değil, aynı dili konuşmak, aynı kültüre ve aynı ideale sahip olmak koşuldur." ve "ulusal azınlık konusuna gelince, Kemalist Türkiye bu ilkeyi hiçbir zaman kabul etmemiştir." sözleriyle ifade etmiştir." Bkz.: TEKİNALP, **Kemalizm**, s.289.

⁹⁴ "Nitekim Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet, Yahudi aleyhtarı tavırlara kesin tavır koyacaktır. Yahudileri küçük düşürücü resimleri bulunan kartpostalların satışları men edilerek toplattırılması ve yurda sokulmasının yasak edilmesi'ne dair arşiv belgesi metni için bkz.": **B.C.A.**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 66.53..7., Dosya: 86-226, Sayı: 48632.

⁹⁵ Kadri Kemal Kop, **Atatürk Diyarbakır'da**, İstanbul 1938, s. 4.

⁹⁶ Necmi Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006, s. 27.

⁹⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Basım, Ankara 1984, s. 173.

nitelikleri ve özellikleri olan bir topluluk olarak tanımlanır ve milli bütünlük için gerekli olan en önemli husus kültür ortaklığıdır⁹⁸.

Sonuç olarak Atatürk'ün: “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” sözüyle Türk milleti, kendini oluşturan tüm faktörlerle artık “öteki” konumundan, sosyolojik bir gerçekliğe dönüşmüştür. Bu bir anlamda tarihsel kimliğine dönüş, kendini kendinde bulma restorasyonudur. Batı'nın Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı gibi üç önemli devrimsel süreçler sonucu gerçekleştirdiği ulus devlet inşası, Cumhuriyet ile ancak 20.yy'ın ilk yarısında yeni bir kimlik kazanabilme yoluna girmiştir⁹⁹. Yahudiler ise kendi varlıklarını, bu yeni devlete Moiz Kohen gibi teorisyen ve düşünürlerin katkılarıyla, devleti kuran kadroyla aynı söylem ve eylemleri kabul ederek korumuş ve kabul ettirme başarısı göstermişlerdir. Kuşkusuz Moiz Kohen, gerek Osmanlı Devleti'nin son devrinde ve gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devirlerinde izlediği Türkçü-Turancı politikalarla adından çok söz ettirmiş bir simadır. Yeni rejime bağlılığı ve Kemalist doktrine katkıları inkâr edilemez birer gerçektir. Kendisi hakkında lehte ve alehte bir sürü söylem geliştirilmişse de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde nasıl bir Yahudi modeli yer alabilir, var olabilir, yaşayabilir sorusunun cevabını realist, pragmatik ve özgün bir biçimde cevap verebilmiş, böylece bu coğrafyada yaşayan Yahudilere bir rol modeli olmayı başarabilmiştir. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Yahudilerin bu ülkedeki yaşam tarzları, standartları, özgürlükleri ve siyasetteki yadsınamaz rolleri buna en güzel örnektir.

Bir kuram ve davranış olarak ırkçılık Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman kabul edilmemiştir. 16. yüzyılda takibe uğrayan İspanyol Yahudileri Osmanlı Devletine sığınmış ve o tarihten beri, İspanyada konuştukları dili muhafaza ederek Türkiye'de huzur içinde yaşamışlardır. Cumhuriyet devrinde de aynı politika devam etmiştir. Atatürk ırkçılıkla birlikte Turancılığı da reddetmiştir. Sonraları İtalya'da faşistler ve Almanya'da Naziler kuvvetlenip etkileri Türkiye'de duyulmaya başlayınca da rejimin ırk sorunları hakkındaki görüşlerinde hiçbir değişiklik olmamıştır. 1934'te Kırklareli'ndeki cereyan eden bir küçük olay bunu göstermektedir. Almanya'da bir süre bulunmuş olan biri, Yahudileri bu şehirden kovmaya teşebbüs etmişti.. Atatürk bunun üzerine İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı olayı incelemesi için bu bölgeye göndermişti. Belediye Başkanı, Emniyet Müdürü, Ticaret Odası Bakanı tevkif edildi ve hükümetin bu gibi Yahudi alehtarları davranışları onaylamadığını, Yahudi aleyhtarlığına girişenlere karşı şiddetle harekete geçileceğini belirten resmi bir açıklama yapıldı. Daha sonra Nazi Almanya'sından kaçan birçok Yahudi profesör Türkiye tarafından kabul edildi Öyle ki II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin bu müsamahası ve Avrupa'dan Türkiye'ye gelen mültecilere hükümetin iyi muamelesi Filistin Yahudi Azınlığının hükümetimize teşekkür ile de resmileşecektir. Aslında bu dönemde ırkçıların bilhassa saldırdıkları hedeflerden biri de sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olan Yahudilerdi. “Dönme” denilen bu şahıslar Türk halkıyla kaynaşmış olmalarına rağmen hala bazen bir nevi ayrı kalmak duygusuna sahiptiler ki ırkçılar da bu duyguyu istismar ediyorlardı¹⁰⁰.

Sonuç

Avrupa'nın çeşitli yerlerinden sürülen Yahudiler, 15.yüzyılın ortalarından itibaren topluluklar halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nden hüsnü kabul gören Yahudiler, ilk zamanlar, Devlet içinde her sahada aktif faaliyet içinde olmuşlardır. Özellikle Yahudi cemaati Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen dindaşları ve ırkdaşları ile sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Kanuni döneminde ise Yahudiler,

⁹⁸ Cemalettin Taşkıran, “*Milli Bütünlük ve Kimlik Tartışmaları*”, **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5, s.80-86.

⁹⁹ TÜRKDOĞAN, **a.g.m.**, s. 10.

¹⁰⁰ **B.C.A.**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 242-129, Yer No: 34.16..., Sayı: 13984.; **B.C.A.**, Dosya: 438A44, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 266.793..45 : Tarih: 30/5/1944.; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 346-347.

cemaat olarak önemli bir konum elde etmişlerdir. Zamanla Osmanlı Devleti'ne kalabalık topluluklar halinde gelen Yahudiler, burada yaşayan Yahudi cemaatinin yeniden şekillenmesine yardımcı olmuşlardır.

Bilindiği gibi Yahudiler, kapalı bir cemaat olgusuna sahiptirler. Yüzyıllar boyu yaşadıkları coğrafyada toplumla uyumlu olup, asimile olmadan kendi hayat tarzlarını kurma becerisine sahip olabilmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne dahil olmalarından sonra ise Osmanlının 'Millet Sistemi' içerisinde yüzyıllar boyu hür ve yüksek kalitede bir hayat tarzı sürdürebilmişlerdir. Osmanlının her alanında Yahudileri aktif olarak görebilmek mümkündür ve bu devletin Yahudilere sağladığı yasal düzenekten ileri gelmektedir.

Osmanlı'nın son yüzyıllarında bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımının olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Milliyetçilik akımı özellikle Balkanlardan başlayarak tüm İmparatorluğu etkisi altına almıştır. Bu yüzyılda yavaş yavaş milletleşme sürecini tamamlayan azınlıklar, ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardır. Yahudiler ise 19. yüzyıla kadar devletin teb'ası olarak yaşamışlar, Milli Mücadele süresinde ve sonrasında Anadolu'da kurulan devlet aleyhine ayaklanmamışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşadıkları atmosferi ve yüzyıllar boyunca edindikleri hakları, yeni kurulan Türk Devleti'nde de sürdürme niyetinde olan Yahudilerin bu devlete adaptasyonlarının nasıl olacağını en akılcı bir biçimde ortaya koyan Yahudi ise şüphesiz Moiz Kohen'dir. Kohen'in 'Türk Yahudiliği' teoremi ile Türk Devleti'nin vatandaşlık, millet, milli bütünlük ve beraberlik ilkeleri paralellik arzeder. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Devleti ırkçılık esas alınarak kurulmuş bir devlet değildir. Bizzat Atatürk'ün kendisi hayatı boyunca ırkçılık söylem ve eylemlerini karşısında durmuştur. Türkiye Devleti'ni kuran herkesin Türk kabul edilmesi, Türk vatandaşlığı hakkının her kesime ulaşmasını sağlamıştır. Bu kimlikle herkes eşit olarak yaşama hakkına sahip olmuş; Yahudiler de yeni devlete adaptasyonlarını verilen bu haklarla kolayca sağlayabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arsiv Belgeleri:

- B.C.A.**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 86-226, Yer No: 66.53..7., Sayı: 48632.
B.C.A., Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 438A44 , Yer No: 266.793..45.
B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 242-129, Yer No: 34.16..., Sayı: 13984.

Telif ve Tetkik Eserler:

- Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1977.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler**, Örgün Yayınları, 2003.
BALI, Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni**, İstanbul 2000.
BALI, Rıfat N., **Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul 2004.
BEHMOARAS, Liz, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
BENBASSA, Esther; RODRIGUE, Aron, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, (Çev.; Ayşe Atasoy), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

- BEN-NAEH, Yaron, **Sultanlar Diyarında Yahudiler 17. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri**, (Çev., Nita Özkatalan), GOA Basım Yayın ve Tanıtım Hizmetleri Sanayi Limited Şirketi İstanbul 2009.
- BESALEL, Yusuf, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 1999.
- BESALEL, Yusuf, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın, İstanbul 2004.
- BEŞİRLİ, Hayati, “*Türkiye’de Sabetaycılık*”, **Türk Yurdu**, Ekim 2004..
- BOZKURT Gülnihal, “*Osmanlı Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış*”, **Belleten**, Cilt LVII, Sayı: 219’dan Ayrıbasım, Ağustos 1993.
- BOZKURT, Gülnihal **Azınlıklar İmtiyazları, Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş, Azınlık İmtiyazları**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- DAVIDS, Arthur Lumley, **A grammar of the Turkish language: with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish Nations**, London, 1832.
- ERDEMİR Hatice P.; ERDEMİR Halil, “*Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Yahudiler*”, **History Studies, International Journal of History**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler, (19. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Alperen Yayınları, Alperen Basım Yayım, Birinci Baskı, Ankara 2000.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- GEMICI, Nurettin, “*Bir Germanofil Olarak Moiz Kohen’in veya Kendi İsimlendirmesiyle Tekin Alp’in Alman Hayranlığı*,” **Turkish Studies**, Volume: 4/8, Fall 2009.
- GIDDENS, Anthony, **Ulus Devlet ve Şiddet**, (Çeviren, Cumhuriyet Atay), Devin Yayınevi, İstanbul 2005.
- GİRGİN, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- GÜLALP, Haldun, **Vatandaşlık ve Tenik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması**, (Çev.: Ebru Kılıç), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- KALAYCI, Hüseyin, “*Etnisite ve Ulus Karşılaştırması*”, **Doğu Batı**, Yıl 11, Sayı 44, Şubat-Mart-Nisan 2008.
- KARPAT, Kemal **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1984.
- KODAMAN, Bayram, “*Yahudilerin Filistine Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdhamid’e 1879’da Sunulan Lâyiha*”, **Belleten**, Cilt LVII, Sayı 219.
- KOP, Kadri Kemal, **Atatürk Diyarbakır’da ve “O’nun” Hatıraları**, İstanbul 1938.
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, (Çev.: Ş. Türet, R. Erdem, F. Erdem), İstanbul 1979.
- LANDAU, Jacob M., **Tekinalp**, (Çev.: Burhan Parmaksızoğlu, vd.), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

- LANDAU, Jacob M., *Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Devrinde Bir Aydın*, IX. **Türk Tarih Kongresi**, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara 1981.
- MARDIN, Şerif, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri**, (Proje Koordinatörü, Tilda Levi), (Editör, Azize Ethem), Ofset Yapımevi, (baskı yılı yok).
- ÖKE, Mim Kemal, **Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)**, Üçdal Neşriyat, Doğu Matbaası, İstanbul 1982.
- ÖZDEN, Mehmed *"Atatürk Döneminde Kemalist Metinler; A'râfta Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)"*, **Bilgi**, Sayı: 34, Yaz, 2005.
- Pau Rısal, *Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat Şefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21.
- RİSAL, *Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (23 Ağustos 1328- 5 Eylül 1912), (Editör, Murat Şefkatli), 1 Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999, Yıl 1, Sayı 21.
- RİSAL, *"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"*, **Türk Yurdu**, Yıl 2, Sayı 25, (18 Teşrin-i Evvel 1328-31 Ekim 1912), (Editör, Murat Şefkatli), 2. Cilt (3-4), 1912-1913, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999.
- RİSAL, *"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"*, **Türk Yurdu**, Yıl 1, Sayı 21, (Editör, Murat Şefkatli), 1. Cilt (1-2), 1911-1912, Tutibay Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara 1999.
- SALIŞIK, Selahattin, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya**, İstanbul 1968.
- SCHNAPPER, Dominique, **Yurttaşlık Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, (Çev: Özlem Okur), Kesit Yayınları, İstanbul 1995.
- SHAW, Stanford J., *"Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire"*, **Bellekten**, Cilt LIV, Sayı 211, Ankara 1991.
- SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- SUSA, Ahmet, **Tarihte Araplar ve Yahudiler**, (Çev.: D. Ahsen BATUR), Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- ŞENİ, Nora, **Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz? İstanbul 1914-1923**, (Yay. Haz.: Stefanos Yerasimos), (Çev.: Cüneyt Akalın), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, *"Milli Bütünlük ve Kimlik Tartışmaları"*, **Türkiiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5.
- TEKİN ALP, **Türkleştirme**, İstanbul 1928.
- TEKİN ALP, *"Alman Müteallimlerinin Yaşayışı"*, **Bilgi Mecmuası**, İstanbul 1329/1914, Yıl:1, Sayı 3.

-
- TEKİN ALP, **Türk Ruhu**, Remzi Kitabevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.
- TEKİNALP, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
- TÜMER, Günay; KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1993.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “*Biz kimiz? Türk Toplumunda Kültürel Kimlik*”, **Türkiz**, Eylül Ekim 2010, Yıl 1, Sayı 5.
- YAVUZ, Ercan, “*Müsteşrik Vambery*”, **Türk Yurdu**, Yıl 3, Sayı 4.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Devlet Yaşamında Yahudiler**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, 2.Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayınları, İstanbul 1996.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006.